

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI IJTIMOYILASHTIRISHNING PSIXOLOGIK MEZONLARI

Abdimalikova Noila To'laboy qizi

Surxondaryo viloyati Qiziriq tumani

MMTB qarashli 40-maktab psixologi

Abdurasulova Mahfuza Kuzimurot qizi

Surxondaryo viloyati Qiziriq tumani

MMTB qarashli 7-maktab psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida alohida ehtiyojli va imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-psixologik jihatdan adaptatsiya qilish hamda sog'lom tengdoshlari muhitiga samarali integratsiyalash mezonlari o'rganilgan. Bolalarning moslashuv jarayonidagi affektiv, kognitiv va xulq-atvor darajasidagi qiyinchiliklari, shuningdek, pedagoglar va guruhdoshlarning tolerantlik darajasini oshirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv psixologik iqlimni loyihalash bo'yicha tizimli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiy-psixologik adaptatsiya, alohida ehtiyojli bolalar, tolerantlik, maktabgacha yosh, ijtimoiylashuv mezonlari, psixologik iqlim, integratsiya.

KIRISH

Insonparvarlik tamoyillariga asoslangan zamonaviy jamiyatning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri – bu har bir shaxsga, uning jismoniy, intellektual yoki sensor xususiyatlaridan qat'i nazar, teng huquq va imkoniyatlar taqdim etish hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimida inklyuzivlik prinsiplarini joriy etish nafaqat tashkiliy-pedagogik jarayon, balki chuqur ijtimoiy-psixologik transformatsiyadir. Maktabgacha yosh davri shaxs ijtimoiylashuvining, uning 'Men-konsepsiyasi' va tashqi olamga nisbatan fundamental ishonch hissi shakllanishining hal qiluvchi bosqichidir. Alohida ehtiyojli bolalarni ushbu davrda sog'lom tengdoshlari muhitiga kiritish va ularning muvaffaqiyatli adaptatsiyasini ta'minlash kelgusida ularning to'laqonli shaxs bo'lib yetishishida muhim poydevor vazifasini o'taydi.

Biroq amaliyot ko'rsatishicha, alohida ehtiyojli bolani oddiy maktabgacha ta'lim guruhiga shunchaki qabul qilish uning integratsiyalashganini anglatmaydi. Ko'pincha bunday bolalar guruh ichida izolyatsiya bo'lib qolishi, sog'lom bolalar va hatto pedagoglar tomonidan sub'ektiv to'siqlarga (stigmalar, asossiz xavotirlar, tolerantlikning yetishmasligi) duch kelishi kuzatiladi. Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya muammosi ikki tomonlama xarakterga ega: bir tomondan, alohida ehtiyojli bolaning

yangi mikromuhitga moslashishi, ikkinchi tomondan, mikromuhitning (tengdoshlar, ota-onalar va o'qituvchilarning) ushbu bolani so'zsiz qabul qila olish darajasidir. Ushbu maqolada inklyuziv maktabgacha ta'lim muhitida bolalarni ijtimoiylashtirishning ilmiy-amaliy mezonlari va uning psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning konseptual asosini L.S.Vigotskiyning 'defektologiya va kompensatsiya' nazariyasi, shuningdek, shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasiga oid zamonaviy gumanistik psixologiya (K.Rojers, A.Maslou) qarashlari tashkil etadi. Vigotskiy o'z ishlarida jismoniy yoki psixik nuqson o'z-o'zidan rivojlanishni cheklamasligini, balki 'ijtimoiy autizm' va izolyatsiyaga olib kelishi sababli ikkilamchi murakkabliklarni keltirib chiqarishini ta'kidlagan edi. Maqolada maktabgacha yoshdagi alohida ehtiyojli bolalarning xulq-atvor reflekslari, sotsiometrik maqomlari va atrof-muhit bilan muloqot xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan metodologik majmualardan foydalanildi. Pedagoglar va ota-onalarning inklyuziv tolerantligini baholash uchun maxsus psixologik so'rovnomalar hamda proektiv metodikalar natijalari umumlashtirildi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR

1. Alohida ehtiyojli bolalarda ijtimoiy-psixologik adaptatsiyaning kognitiv va affektiv mezonlari

Maktabgacha yoshdagi bolaning adaptatsiya jarayoni uning psixofizik rivojlanish darajasiga chambarchas bog'liq. Alohida ehtiyojli bolalarda adaptatsiya (moslashuv) uchta asosiy mezon orqali namoyon bo'ladi: affektiv (emotsional qoniqish, xavotirlik darajasining pasayishi), kognitiv (tashqi muhit qoidalarini anglash, muloqot vositalarini o'zlashtirish) va xulq-atvor (guruhdoshlari bilan hamkorlikdagi o'yin faoliyatida ishtirok etish).

Ko'p hollarda sensor yoki tayanch-harakat tizimida nuqsoni bor bolalar guruhga ilk bor kelganda, ularda emotsional sohada himoya reaksiyalari (agressiya, nevroitik yig'i yoki butunlay tortinchoqlik) faollashadi. Psixologik kompensatsiya mexanizmlarini to'g'ri yo'naltirish orqali bolada guruhga nisbatan xavfsizlik hissini shakllantirish lozim. Agar bola muhitni xavfsiz deb topsa, uning kognitiv moslashuvi tezlashadi, u tengdoshlarining harakatlariga taqlid qila boshlaydi va verbal hamda noverbal muloqot elementlaridan unumli foydalanish darajasiga yetadi.

Konseptual Ta'rif:

Inklyuziv adaptatsiya – bu shunchaki jismoniy makonda birga bo'lish emas, balki alohida ehtiyojli bolaning tengdoshlari jamoasida o'zining teng huquqli a'zoliqini his etishi, emotsional qulaylikka

erishishi va shaxsiy salohiyatini o'yin hamda ta'lim faoliyatida namoyon eta olish jarayonidir.

2. Gurguhdoshlar jamoasida tolerantlik muhitini shakllantirish

Sog'lom tengdoshlar muhitida tolerantlik (bag'rikenglik) tabiatan avtomatik ravishda yuzaga kelmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar vizual farqlarga (masalan, bolaning mayiblik aravachasida o'tirishi, eshitish apparati taqishi yoki boshqacha gapirishi) tez e'tibor qaratishadi. Bu yoshda bolalarda stereotiplar hali chuqur shakllanmagan bo'lsa-da, kattalarning (pedagoglar va ota-onalarning) reaksiyalari ularga bevosita ta'sir qiladi.

Tengdoshlarda tolerantlikni shakllantirishning psixologik mexanizmi – bu empatiya va 'ijobiy identifikatsiya' hisoblanadi. Bunga erishish uchun maxsus o'yinli terapiya, ertak-terapiya va guruhli interaktiv mashg'ulotlar tizimli o'tkazilishi lozim. Mashg'ulotlar davomida bolalar har bir inson o'ziga xos va betakror ekanligini, jismoniy imkoniyatlaridan qat'i nazar, barcha do'stlashishi va birgalikda quvonishi mumkinligini o'rganadilar.

3. Pedagoglar va ota-onalarning inklyuziv kompetensiyasi

Inklyuziv ta'lim muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogning psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Agarda tarbiyachi o'z qalbida alohida ehtiyojli bolaga nisbatan qo'rquv, ichki rad etish yoki haddan tashqari achinish (hiperopeka) hissini tuysa, bu emotsional holat guruhdagi boshqa bolalarga ham o'tadi. Quyidagi jadvalda inklyuziv ta'limda adaptatsiyani qiyinlashtiruvchi psixologik to'siqlar va ularni bartaraf etishning pedagogik mezonlari tizimlashtirilgan:

Sub'ektlar	Psixologik to'siqlar va xavflar	Echish mexanizmlari va mezonlari
Pedagoglar (Tarbiyachilar)	Kasbiy xavotirlik, metodika yetishmasligi, bolaga faqat 'bemor' deb qarash.	Inklyuziv kompetensiyani oshirish, psixologik dekompressiya treninglari, individual rivojlanish xaritasini yuritish.
Sog'lom tengdoshlar	Nuqsonlardan qo'rqish, muloqotga kirisha olmaslik, o'yinlardan chetlatish.	Empatiya darslari, inklyuziv rolli o'yinlar, ertak-terapiya, jamoaviy ijodiy loyihalar.

Ota-onalar (Sog'lom bolalar ota-onalari)	Nuqsonli bola o'z farzandining ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi degan noto'g'ri stereotip.	Ma'rifiy uchrashuvlar, inklyuziv madaniyat seminarlari, ochiq muloqot maydonchalari.
--	--	--

Ushbu pedagogik-psixologik mezonlarning tizimli tatbiq etilishi guruh ichida 'ijtimoiy ekologiya' muhitini yaratadi. Natijada, alohida ehtiyojli bolaning adaptatsiyasi osonlashib, sog'lom bolalarda esa fuqarolik mas'uliyati va insonparvarlik fazilatlarini erta yoshdanoq shakllana boshlaydi.

XULOSA

Inklyuziv maktabgacha ta'lim jarayonida alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiylashtirish – bu kompleks yondashuvni talab etadigan pedagogik va psixologik dinamik jarayondir. Muvaffaqiyatli adaptatsiyaning asosiy mezoni shundaki, alohida ehtiyojli bola guruhning passiv ob'ektidan faol sub'ektiga aylanishidir. Bunga erishish uchun faqat ta'lim muhitini jismoniy moslashtirish (panduslar, maxsus vositalar) yetarli emas, balki eng avvalo guruhdagi ma'naviy-psixologik muhit va tolerantlik iqlimini loyihalash zarur.

1. Tizimli psixologik xavfsiz muhit joriy etish: Har bir alohida ehtiyojli bola uchun individual adaptatsiya dasturini loyihalash va uning emotsional holatini haftalik monitoring qilish.

2. Inklyuziv interaktiv o'yin metodikalarini qo'llash: Guruhlarda barcha bolalar teng ishtirok eta oladigan hamkorlikdagi syujetli-rolli o'yinlar va qum terapiyasi mashg'ulotlarini ko'paytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Vygotsky, L. S. (1993). *Fundamentals of Defectology*. Plenum Press.

Rogers, C. R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Houghton Mifflin.

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. Harper & Row.

Ainscow, M. (2005). *Developing Inclusive Education Systems: What are the Levers for Change?* *Journal of Educational Change*, 6(2), 109-124.